

Andrzej Z. Makowiecki

Irena Maciejewska (10 grudnia 1930 -
8 września 1994)

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 86/3, 195-199

1995

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

IV. K R O N I K A Z M A R L I

Pamiętnik Literacki LXXXVI, 1995, z. 3
PL ISSN 0031-0514

IRENA MACIEJEWSKA

(10 grudnia 1930 – 8 września 1994)

Z grona historyków nowszej literatury polskiej ubył niedawno Irena Maciejewska, profesor zwyczajny Uniwersytetu Warszawskiego, autorka wielu cennych prac o literaturze ostatnich 100 lat: od końca w. XIX po nasze czasy.

Urodzona 10 grudnia 1930 w miejscowości Dziepółc w powiecie Radomsko, pochodziła z chłopskiej rodziny Matysiaków. Naukę na poziomie gimnazjalnym rozpoczęła na tajnych kompletach w czasie okupacji i kontynuowała po wojnie. Maturę liceum ogólnokształcącego zdobyła w r. 1949 w Radomsku i rozpoczęła studia polonistyczne w obowiązującym wówczas systemie dwustopniowym. Studia zawodowe ukończyła w r. 1952 na Uniwersytecie Łódzkim, studia magisterskie w 1954 na Uniwersytecie Warszawskim, z którym związała się na stałe jako nauczyciel akademicki. Jeszcze w czasie studiów (1952) wyszła za Janusza Maciejewskiego, znanego dziś historyka literatury, profesora w Instytucie Badań Literackich PAN i Uniwersytecie Warszawskim. Także pracę dydaktyczną rozpoczęła jeszcze przed magisterium: od r. 1953 była asystentem na Wydziale Dziennikarskim UW, od 1956 starszym asystentem. W roku 1961 przeniósła się z dziennikarstwa na polonistykę i z tym wydziałem (o różnych — w poszczególnych okresach — nazwach i różnej strukturze organizacyjnej) związała się do końca życia. W latach 1956–1968 była członkiem PZPR — daty jej przynależności partyjnej są wielce znaczące. Wstąpiła do partii na fali entuzjazmu październikowego i powszechnej wiary w reformowalność systemu, została z partii wyrzucona po wydarzeniach marcowych ujawniających właśnie niereformowalność komunizmu. Ten sam rodzaj nadziei na „lepszy świat” związał ją z „Solidarnością” w jej heroicznych początkach, latach 1980–1981.

Kariera naukowa Ireny Maciejewskiej realizowała się pozornie bez zakłóceń i w zwyczajowym rytmie. Ci, którzy znali ją dobrze, wiedzieli, ile napotykała na swojej drodze oporów i ludzkiej małości: szczególnie ciężkim dla niej okresem były lata po wyrzuceniu z partii, okres wszechwładzy Jana Zygmunta Jakubowskiego na polonistyce warszawskiej. Po uzyskaniu doktoratu w r. 1964 na podstawie pracy o lwowskim okresie życia i twórczości Leopolda Staffa była do r. 1976 zatrudniona jako adiunkt. Habilitowała się w 1974 — na podstawie „dalszego ciągu” monografii Staffa (o warszawskim okresie twórczości). W roku 1976 otrzymała stanowisko docenta z „odkomentowaniem” na filię UW w Białymstoku, po 2 latach powróciła do dydaktyki w Warszawie, gdzie przez dłuższy okres kierowała studium zaocznym filologii polskiej. Tytuł naukowy profesora nadzwyczajnego został jej nadany

w roku 1989. Od roku 1992 była zatrudniona na stanowisku profesora zwyczajnego na UW. Ostatnie 2 lata życia bohatersko walczyła z postępującą chorobą nowotworową, powracała w miesiącach lepszego samopoczucia do dydaktyki uniwersyteckiej i pracy twórczej.

Zainteresowania historycznoliterackie i krytyczne Ireny Maciejewskiej (zabierała wielokrotnie głos w sprawach literatury najnowszej) były niezwykle rozległe, a wyniki pracy badawczej wyrażały się w różnych formach wypowiedzi: naukowej monografii, studium historycznoliterackiego, eseju, szkicu krytycznego, popularnonaukowego wykładu. Przy całej tej rozległości zainteresowań – w jej twórczości naukowej można wyodrębnić tereny szczególnie upodobane i będące miejscami wielokrotnych powrotów.

Na pierwszym miejscu należałoby tu postawić badania nad poezją okresu Młodej Polski i XX wieku. Szersze, syntetyczne ujęcia tego zjawiska czy rodzaju literackiego to studia: *Poezja Młodej Polski* w wydanym w Moskwie tomie zbiorowym *Russkaja i polskaja literatura konca XIX i naczala XX wieka* (1981), obszerny rozdział w PWN-owskim akademickim podręczniku *Młoda Polska* (1991), zatytułowany *Poezja Młodej Polski*, wstęp do 2-tomowego zbioru prac *Poeci dwudziestolecia międzywojennego* (zredagowanego również przez Maciejewską, 1982). Należy wymienić tu także dawniejszy szkic *Inter arma. Okolicznościowa poezja polska okresu I wojny światowej* („Odra” 1969).

W obrębie zjawisk poezji polskiej XX w. upodobała sobie Maciejewska Leopolda Staffa. Najpoważniejszym jej dokonaniem w „staffologii” była dwuczęściowa monografia o życiu i twórczości poety w okresach: lwowskim (wyd. 1965) i warszawskim (wyd. 1974), przedzielonych cezurą pierwszej wojny światowej. W monografii tej ukazała autorka – uwarunkowaną indywidualnym (choć eklektycznym) światopoglądem – swoistość postawy Staffa na tle poezji młodopolskiej, wskazała na źródła jego „porozumienia” z liryką dwudziestolecia międzywojennego, skomentowała i uwyraźniła charakter stałej ewolucji warsztatu poetyckiego. Tej głównej pracy towarzyszą w dorobku naukowym Maciejewskiej liczne publikacje „okalające” centrum interpretacyjne: edycja (przygotowana wraz z J. Czachowską) listów Staffa, zatytułowana *W kręgu literackich przyjaźni* (1965), opracowanie tomu *Leopold Staff* (1965), zawierającego obszerny monograficzny wstęp oraz zestaw materiałów (zgodnie z założeniami serii „Biblioteka »Polonistyki«, w której się tom ukazał), szkic *O poezji Leopolda Staffa* w tomie 1 zbioru *Z problemów literatury polskiej XX wieku* (1965), wydanie (wspólnie z T. Januszewskim i J. Stradeckim) korespondencji dwóch poetów z lat 1911–1953, pt. *Leopold Staff – Julian Tuwim* (1974), tomik *Wiersze Leopolda Staffa* zawierający interpretacje utworów poety („Biblioteka Analiz Literackich”, 1977), jego sylwetka we wspomnianym zbiorze *Poeci dwudziestolecia międzywojennego*. Do Staffa powracała też Maciejewska wielokrotnie w artykułach zamieszczonych m.in. w tomie zbiorowym *Lektury i problemy* (1976) oraz w „Almanachu Polonii” (1978).

Inni poeci Młodej Polski znaleźli się także w polu zainteresowań badawczych Maciejewskiej, ogarniającej swobodnie cały obszar liryki tej epoki. Parokrotnie pisała o wcześniej zmarłym bracie Leopolda – Ludwiku Marii Staffie („Twórczość” 1961, hasło w tomie 1 <1968> młodopolskiej serii „Obrazu

Literatury Polskiej”, wstęp wydawcy do wznowienia *Zgrzebnej kantyczki*, 1977). Do „Obrazu” napisała także sylwetki Andrzeja Niemojewskiego i Konstantego Marii Górskiego. Rozszerzanie chronologicznego zakresu refleksji nad poezją polską ostatniego stulecia zaprowadziło badaczkę tropem Staffa na teren dwudziestolecia międzywojennego. Była autorką artykułu o Kazimierze Iłakowiczównie w poświęconej literaturze międzywojennej serii „Obrazu Literatury Polskiej” (t. 2, 1979), we wspomnianym tomie zbiorowym *Poeci dwudziestolecia międzywojennego* znalazły się też jej pióra sylwetki Iłakowiczówny, Iwaszkiewicza i Wittlina. O Iłakowiczównie pisała jeszcze parokrotnie (m.in. szkic w „Twórczości” w r. 1983 po śmierci poetki), powracała też do Iwaszkiewicza, a także jej przedsięwzięcia edytorskie, jak *Aforyzmy* Stefana Napierskiego (1989), wybór liryki Iwaszkiewicza pt. *Razem słuchajmy życia* (1986) i *Wybór poezji* Emila Zegadłowicza (1987) owocowały także wnikliwymi wstępami lub posłowiami.

Irena Maciejewska

Kompetentne studia poświęciła również prozie Młodej Polski. O Berencie jako pisarzu warszawskim pisała w „Kronice Warszawy” (1979), dwa znakomite studia historycznoliterackie poświęciła opisowi tematów szczególnych, choć w literaturze okresu często podejmowanych: „wojna” i „miasto”. Studia te (*Proza polska lat 1914–1918 wobec wojny światowej*, „Pamiętnik Literacki” 1981, z. 1; *Wielkie miasto a problemy naturalizmu w prozie okresu Młodej Polski*. W zbiorze: *Problemy literatury polskiej okresu pozytywizmu*, seria 3, 1984) są do dziś podstawowymi naukowymi ujęciami tych zagadnień, podobnie jak szkic *Franciszkanizm w dwudziestowiecznej literaturze polskiej* („Odra” 1984, w wersji skróconej jako hasło w *Słowniku literatury polskiej XX wieku*, 1992).

Irena Maciejewska należała do badaczy samotnie zapuszczających się na tereny, które z czasem dopiero stają się własnością ogółu historyków literatury. Dwa takie kierunki badań zapoczątkowała i skierowała zainteresowania

polonistów na — dziś nieledwie zbanalizowane — obszary tematyczne: literatura niepodległościowa (w tym szczególnie poezja i proza tzw. legionowa) oraz tematyka żydowska w literaturze polskiej. Tę pionierską rolę publikacji Maciejewskiej łatwo można sobie uświadomić zwracając uwagę na lata, w których ukazywały się takie prace, jak *Inter arma* (1969) czy studium *Getto warszawskie w literaturze polskiej* (w zbiorze: *Literatura wobec wojny i okupacji*, 1976), wstęp w opracowanym przez nią wydaniu wierszy Władysława Szlengla *Co czytałem umarłym* (1977), artykuł *Temat żydowski we współczesnej literaturze polskiej* (warszawska „Kultura” 1980). Dziś tematy te podejmowane są często i chętnie, wówczas pisanie o nich niejednokrotnie wymagało odwagi. Do tematu „żydowskiego” dodać w tym miejscu należy późniejsze już dokonanie Maciejewskiej: opracowanie obszernej antologii *Męczeństwo i zagłada Żydów w zapisach literatury polskiej* (1988).

Ostatnie lata życia były dla Ireny Maciejewskiej okresem płodnym i przyniosły efekty naukowe wysokiej próby. W roku 1987 ukazała się w jej opracowaniu edycja *Ludzi bezdomnych* Żeromskiego (w serii „Biblioteka Narodowa”). Obszerny wstęp do tekstu powieści Żeromskiego przynosi wiele spostrzeżeń o randze nowatorskiej, ukazuje opisane po wielokroć zjawisko „judymizmu” w nowej, świeżej perspektywie. W roku 1991 opublikowała Maciejewska książkę zatytułowaną *Rewolucja i niepodległość. Z dziejów literatury polskiej lat 1905–1918*. Zawierała ona w 4 obszernych szkicach omówienie — w nowym opracowaniu — tych tematów, które w obrębie literatury Młodej Polski cieszyły się szczególnym zainteresowaniem autorki. Te szkice to: *Literatura Młodej Polski a rewolucja 1905–1907*, *Listopad 1830 w literaturze Młodej Polski*, *Poezja czynu niepodległościowego* i *Proza polska lat 1914–1918 wobec wojny światowej*. W swoich wcześniejszych pracach o rewolucji 1905–1907 zawsze podkreślała Maciejewska aspekt irredentystyczny czynu rewolucyjnego, akcentowała bardziej „ostatnie powstanie” niż „pierwszą rewolucję” (społeczną). Toteż — podobnie jak Żeromski w *Nokturnie* — wydarzenia r. 1905 włączała do tradycji niepodległościowej. W ten sposób zawarta w tytule książki kategoria „niepodległości” wchłania również i człon pierwszy tego tytułu: „rewolucję”.

W tym samym — 1991 — roku ukazała się także książka sygnowana nazwiskami czterech autorów, w tym Ireny Maciejewskiej. Chodzi tu o tom *Młoda Polska*, ostatni w serii podręczników „Literatura Polska”, przeznaczonych w zasadzie dla studentów polonistyki (współautorzy: J. Kulczycka-Saloni, A. Z. Makowiecki, R. Taborski). Autorstwa Maciejewskiej są w tej książce rozdziały poświęcone poezji, odzwierciedleniu rewolucji lat 1905–1907, „międzyepoce”, tj. literaturze lat 1908–1918, takim ośrodkom życia literackiego, jak Lwów i Zakopane, sylwetki Berenta, Leśmiana, Micińskiego i Staffa. Współautorstwem podręcznika akademickiego potwierdziła Irena Maciejewska swoją działalność dydaktyczną: uważała się bowiem — niezależnie od licznych prac naukowych — przede wszystkim za nauczyciela i wychowawcę wielu pokoleń studentów warszawskiej polonistyki. Pod jej opieką naukową powstało z górą 200 prac magisterskich, w tym wiele znakomitych, wypromowała dwóch doktorów. Wychowywała zaś najskuteczniej własnym przykładem. Jej życiowy kodeks etyczny nakazywał jej manifestować wierność podstawowym wartościom, jakimi są: prawda, lojalność, wolność myśli i su-

mienia, poczucie odpowiedzialności za losy zbiorowe. W środowisku polonistycznym dawała przykład skromności i bezinteresowności, jasno określonych zasad postępowania. Jej maksymalizm etyczny pozyskiwał jej przyjaciół, ale także rodził niechętnych – miała bowiem dobrą pamięć i nie zwodziły jej koniunkturalne zachowania. A przy tym, jakby niezależnie od własnych życiowych doświadczeń, zachowała wiarę w istnienie Dobra. Wraz z jej odejściem polonistyka utraciła znakomitego historyka literatury i dydaktyka, zmniejszyła się także globalna liczba ludzi szlachetnych.

Andrzej Z. Makowiecki